

УДК [050+655.4/.5](091):061.2(477.8)«18»

Божена Іваницька**РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ МАТИЦІ, ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ
ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ Й РОЗВИТКУ РЕДАКЦІЙНО-
ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ**

У статті розглядається причини заснування Галицько-Руської Матиці, досліджується її вплив на зародження масово-популярних фахових видань й налагодження редакційно-видавничої справи на західноукраїнських землях.

Ключові слова: Галицько-Руська Матиця, західноукраїнські землі, редакційно-видавнича діяльність, масово-популярні фахові часописи, періодичні та неперіодичні видання Матиці.

В статье рассматриваются причины основания Галицко-Русской Матицы, исследуется ее влияние на зарождение массово-популярных изданий, рассчитанных на определенную аудиторию и налаживание редакционно-издательского дела на западноукраинских землях.

Ключевые слова: Галицко-Русская Матица, западноукраинские земли, редакционно-издательская деятельность Матицы, массово-популярные профессиональные журналы, периодические и неперіодические издания Матицы.

This article examines foundation reasons of Galytsko-Ruska Matytsya, its influence on the emergence of mass-popular professional publications and establishing of editing and publishing in Western Ukraine.

Key words: Galytsko-Ruska Matytsya, Western Ukraine, editing and publishing, mass-popular professional magazines, periodicals and non-serial of Matytsya.

Серед недосліджених тем історії української журналістики особливо актуальною є проблема зародження редакційно-видавничої справи й налагодження випуску масово-популярної фахової періодики на західноукраїнських землях, яка започаткувала диференціацію преси в краї. Адже без комплексного дослідження цієї прогалини не може бути повною як історія української журналістики, так й історія видавничої справи — важливої складової журналістики.

На жаль, ця біла пляма нашої історії не була досі об'єктом спеціального вивчення українськими чи закордонними журналістикознавцями. Щоправда, деякі аспекти теми принагідно висвітлювалися в працях, А. Животка [4], Н. Зелінської [5], І. Крупського [10], І. Михайлина [12], О. Погрібної [13], М. Тимошика [18]. Принагідно до цієї теми зверталися й дослідники історії України [14; 15]. Однак для них редакційно-видавничий процес чи друковані видання слугували лише емпіричним матеріалом для підтвердження тих чи інших висновків.

Метою пропонованої статті є з'ясування ролі громадських організацій, передовсім товариства Галицько-Руська Матиця, на редакційно-видавничий процес на західноукраїнських землях. Відтак це обумовлює *завдання*: провести комплексне дослідження зародження та розвитку масово-популярної фахової преси, що дала поштовх диференціації періодики в краї, та дослідити становлення редакційно-видавничої справи на Галичині.

Зародження української масово-популярної галузевої преси та національного видавничого процесу на західноукраїнських землях починається з другої половини XIX ст. Поштовхом для їх розвитку стала революція, що прокотилася Європою навесні 1948 р., яка принесли багатьом народам надію на кращу долю. Торкнулася «весна народів» й галичан. Ця «Мартова буря» 1848 р., — зазначав І. Франко, — «ско-ро тільки зірвалася у Відні, зараз майже зі швидкістю електричного току перебігла до Галичини і викликала вуличні демонстрації 19, 20 і 21 марта, повні нечуваного в історії Львова запалу» [19, 529].

Наслідком цього революційного піднесення стало скасування в Австрійській імперії, під владою якої знаходилася Західна Україна, кріпосного права. До активної громадсько-політичної роботи приступила передовсім українська інтелігенція, основу якої становили священники, учителі, адвокати. Однак більшість населення все ж залишалася осторонь політики: ані його загальноосвітній рівень, ані матеріальне становище не сприяло участі в національному русі.

Вибитися із злиднів самотужки селяни як найбільша верства західноукраїнського населення не могли: окрім того, що вони були неграмотними, політично аморфними, не мали й жодної громадської організації, яка б відстоювала і захищала їхні інтереси. Звісно, годі було за цих умов говорити й про існування національної преси чи

книговидання. В селах не було читалень, клубів, зате повсюдно були шинки, корчми: «Шинок-корчма вибилася на головну установу села. Корчми стояли в селі й за селом, на роздоріжжі, під лісом, біля млина й обов'язково недалеко церкви. Довго не мали села шкіл, не всі мали церкву, але не було села без корчми» [11, 21]. У 1876 р. в Галичині було 23.264 шинки, тобто один шинок припадав на 233 мешканців. Споживання ж алкоголю на одного жителя становило 26 л [17, 22].

Малочисельна українська інтелігенція розуміла, що єдиним шляхом для порятунку українського селянства повинна стати його освіченість, потреба в різних об'єднаннях, редакційно-видавничих працях. Тому переймаючись тяжкою долею народу, намагаючись водночас пропагувати українську культуру, мову інтелігенція зосереджує увагу на культурно-освітній праці, закликає до спільної роботи на цій ниві.

Пожвавленню громадського руху й становленню нового товариства сприяло утворення в результаті революційних подій 1848 р. перше українське масово-політичне об'єднання — Головна Руська Рада. Саме під її впливом з цього ж року в Галичині почав видаватися перший українськомовний не лише за мовою, а й за своїм змістом, часопис «Зоря Галицька».

Чи не вперше завдяки Головній Руській Раді в Галичині чітко прозвучало гасло про єдність усього українського народу по обох боках Збруча. Так, під заголовком «Будьмо народом!» редакція опублікувала відозву із засідання Ради, яке відбулося 10 травня 1848 р.: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з яких півтретя мільйона землю Галицьку замешкує». Далі стверджувалося, що колись й український народ був вільним, але у зв'язку з історичними обставинами позбувся волі. Тепер, на думку редакції, настала слухна хвилина «знову... розвивати нашу національність у всіх напрямках» [1].

29 травня 1848 р. на засіданні Головної Руської Ради І. Гуревич, наголошуючи на потребі масового розповсюдження друкованої продукції серед усіх верств населення західноукраїнських земель, запропонував створити для реалізації цієї мети культурно-освітнє товариство, запозичивши при цьому досвід його організації від ближніх сусідів — передовсім чехів, словаків, німців, де такі товариства вже були створені і ефективно функціонували. Учасники засідання зі-

йшлися на думці про актуальність такої пропозиції і одностайно за неї проголосували [16, 19].

І. Гуревич розробив проект статуту Товариства, який отримав схвалення спеціально створеної для цього комісії, а на початку червня цього ж року статут був затверджений на засіданні Ради. 16 червня 1848 р. голова Ради Г. Яхимович оголосив про створення нового громадсько-культурного об'єднання — «Галицько-Руської Матиці» [3, 6].

Згідно з першим параграфом Статуту, «Матиця» повинна була не лише друкувати, а й розповсюджувати серед народу добрі і корисні книги, причому робити це за найнижчими цінами, щоб «утверджувати віру і звичаї, поширювати знання, розвивати красномовство, писання, ремесла, економіку та педагогіку й добре виховання».

Статутом передбачалося як індивідуальне, так і колективне членство. Причому вступ до нього не обмежувався жодними рамками майнового, соціального чи релігійного віросповідання. Основу фінансування Матиці складала членські внески, добровільні пожертвування громадян й гроші, отримані від продажу книг.

Члени-засновники, згідно зі Статутом, могли отримувати по одному примірнику будь-якого видання, що виходило в світ під егідою «Матиці», причому «колективні члени — на всі часи, індивідуальні — довічно».

Передбачалося статутом й вимоги роботи над рукописами майбутніх книг. Зокрема, книга могла бути дозволеною до друку лише тоді, коли з текстом ознайомилися й дали позитивний відгук на нього «предводитель й не менш як чотири засідателі». Окрім змісту вони мусили пильнувати, щоб рукопис відповідав чинному законодавству держави й «нормам української мови».

2 липня 1848 р. відбулося перше засідання засновників «Матиці», на якому були обрані керівні органи й затверджено його голову — священика Михайла Куземського. Так розпочало свою діяльність одне з перших літературно-наукових об'єднань — товариство «Галицько-Руська Матиця», що «мала первісно статися огнищем провітнього і літературного руху, а, головню, народного шкільництва для всього галицько-руського народу» [20, 48].

Свої погляди й програму члени товариства виклали в кількох публікаціях, що друкувалися на сторінках газети «Зоря Галицька», в яких

закликали орієнтуватися на освічені народи Європи й створювати в краї товариства, як це роблять сусіди — південні слов'яни. Зокрема, у відозві, що була надрукована у № 16 газети за 1848 р., адресованій всім країнам, роз'яснювалася мета організації, правила прийому до неї, велася пропаганда щодо збору коштів для її потреб.

Як впливало з програми, особливу увагу Матиця приділяла видавничій роботі, передбачаючи розпочати друкування і розповсюдження різноматичних брошур для масового читача [6, 13]. Щоправда, оскільки видавництво книг було новою справою для українців краю, то на початках видати якусь менш-більш книгу на актуальну тему не вдалося: не був сформований авторський актив, не було й відповідної читацької аудиторії. Тому перші книги були присвячені релігійній тематиці. Зокрема, вже на початку 1849 р. побачили світ книги «Життя святого Євстахія», «Катехизм для дітей» та «Богослов'я для селянина».

Діяльність Матиці сколихнула інтелігенцію, яка потягнулася до колективної освітньої праці на користь української нації. Зокрема, в її середовищі почалися дискусії щодо вироблення норм української літературної мови, потреби видання українськомовної періодики і книжкової продукції. Результати не забарилися: вдалося зняти заборону на користування українською мовою в громадському й культурному житті, домогтися запровадження навчання цією мовою в народних школах, викладання її як обов'язкового предмета в гімназіях, відкрити кафедру української мови і літератури у Львівському університеті, яку очолив Я. Головацький. Активізувалося й літературне життя.

Для об'єднання всіх національно-свідомих українців з ініціативи керівництва Матиці було вирішено скликати у Львові з'їзд української інтелігенції, який відбувся в жовні 1848 р. Значну організаційну роботу щодо підготовки, а відтак і для пропаганди рішень з'їзду відіграла редакція газети «Зоря Галицька», на сторінках якої роз'яснювалася потреба проведення цього форуму, окреслювався порядок денний його роботи, а згодом популяризувалися прийняті рішення.

Такі послідовні, цілеспрямовані кроки молодого національно-свідомої української інтелігенції знаходили відгук передовсім серед студентської молоді, молодих вчителів, адвокатів, письменників, що сприяло зростанню лав оборонців нації. Зокрема, на початок 1850 р. Галицько-Руська Матиця об'єднувала понад 190 членів-засновників, серед яких

76 представників духовенства та їх сімей, 26 юристів, 19 професорів, учителів, учнів та студентів, 3 селяни, 2 журналісти-редактори, один промисловець, а також 59 колективних членів [14, 54].

Розширювалася й тематика видань, зростали накладі книг. Серед книжкової продукції, що побачила світ у видавництвах Матиці, були передовсім шкільні підручники — букварі, читанки, граматики; богословсько-моралізаторська література, науково-популярні видання на сільськогосподарську тематику — брошури про те, як вести домашнє господарство, доглядати за худобою, розводити бджіл, закладати сади тощо. Зокрема, уже на етапі заснування Матиці, під її егідою було видано понад 80 назв різних книг [16, 82], середній наклад яких коливався від двох до трьох тисяч примірників.

У 1860 р. в Австрії було проголошено нову конституцію, внаслідок якої влада в Галичині перейшла до рук польської шляхти, почалася нова хвиля антиукраїнської політики. Не маючи можливості самостійно дати відсіч антиукраїнській політиці, частина інтелігенції почала зневірятися, відходити від політики. Інші ж почали пошук союзника і спрямовували погляд на Росію.

Ці тенденції не могли не вплинути й на діяльність Матиці, яка щораз більше починає відходити від задекларованої діяльності, нехтує громадянським шрифтом і фонетичним правописом, переходить на «язичіє». Навіть часописи, які почали видаватися в цей час під егідою Матиці, не лише за своїм змістом, а й правописом свідчили про прірву, яка виникла між товариством і потребами українства. Це добре простежується, наприклад, на діяльності літературно-наукового органу Матиці — журналу «Науковий збірник», що виходив з 1865 до 1868 р. і друкувався «язичієм», та його послідовника — журналу «Литературный збірник» (1869–1873 років і з 1885 до 1890 р.) й часопису «Научно-литературный збірник» (1901–1906 рр. та 1908 р.).

Досягши апогею слави, з кінця 60-х років Галицько-Руська Матиця остаточно переходить в табір противників українства.

Однак частина її активних членів не змиралася з такими «походами в минуле» й на протигагу цьому закликає орієнтуватися на власні сили, на свій народ. Представників цього суспільно-культурного напрямку називали народовцями. Саме вони становили цей фундамент, на якому згодом і продовжували розвиватися традиції національно-визвольного руху, закладені діячами Галицько-Руської Матиці.

Водночас ще діюча конституція Австро-Угорщини не забороняла створення громадсько-просвітніх товариств і організацій. Скориставшись цим положенням, священник із Тернопільщини Степан Качала почав пропаганду за створення нового просвітнього товариства. Намагаючись знайти і долучити до цієї справи однодумців, свої теоретичні міркування він виклав у пропагандистській статті, що була надрукована на сторінках газети «Слово» [8], що видавалася у Львові.

Не зрозуміло, як могли допустити до друку таку статтю, в якій автор закликав створити організацію, метою діяльності якої стало би «виховання народу на засадах моралі, шляхом “видавання книг практичних, брошур загальнополітичних і причому з доступним і зрозумілим викладом матеріалу”». Можна припустити, що стаття з’явилася або через недогляд редакції або ж співробітників газети підвела мова публікації, вислови і звороти якої, як, зрештою, і граматики, тяжіли до того стилю, який використовували тогочасні галицькі часописи, особливо промосковського напрямку.

Очевидно, що стаття набула публічного резонансу, і бажаючи конкретизувати основоположні засади діяльності нового товариства, С. Качала конкретизував їх у другій статті, що також була опублікована на сторінках цієї ж газети [7].

Головне, на чому загострював увагу автор статті, роль книговидання, яке, на його думку, повинно стати опорою в усій діяльності. Щодо організаційних засад створення майбутнього товариства, то С. Качала вважав, що воно повинно стояти осторонь політики і об’єднувати членів різних партій, які своїм головним завданням вважали б не політичну пропаганду своїх партій, а лише просвіту народу й турботу про його добробут.

При цьому С. Качала намагався не акцентувати увагу на протиріччях, які могли призвести до конфліктів, хоча й свою думку відстоював послідовно і переконливо. Він, наприклад, свідомо оминув дискусію щодо правопису, зауваживши, що цим питанням повинні займатися науковці, але при цьому чітко висловився, щоб вести серед народу освітню працю лише тією мовою, якою народ розмовляє.

Закликаючи до єднання в такому товаристві, С. Качала застерігав, що коли русини не об’єднуються, вони залишаться при своїх партійних амбіціях і не зможуть протистояти тим викликам, які готують

недруги українства: «то чи не варті ми кращої долі від тієї, яку нам противники наші готують», — риторично запитував він.

На заклик С. Качали відгукнулася передовсім студентська молодь. Саме з її ініціативи в середині березня 1868 р. було створено організаційне ядро, на яке поклався обов'язок розробити організаційні заходи створення товариства, укласти його статут.

Незабаром члени оргкомітету звернулися з відозвою «До всіх русинів краю». У зверненні зазначалося, що вони запланували провести установчі збори і запрошували до участі в них усіх бажаючих.

На зборах намітили напрями, які повинні були стати основою для подальшої праці. З цією метою чітко виокремлювалися дві тематичні лінії діяльності товариства — етнографічна, що повинна була популяризувати набуток українства в усіх галузях, передовсім фольклору, й просвітня, на яку покладався обов'язок просвіщати націю шляхом видання і розповсюдження різноманітної друкованої продукції, проведенням тематичних вечорів, урочистих зборів, читанням лекцій тощо. Так на західноукраїнських землях почала свою діяльність товариство «Просвіта».

Однак створюючи нове товариство, його організатори передовсім орієнтувалися на освічені кола нації, на українську інтелігенцію, а не на широкі маси народу. Свідченням цього є те, що членом «Просвіти» міг бути лише той, хто спроможний був сплатити 4 крони вступного внеску і сплачувати більше 1 крони щомісяця. Селянинові, який ледве зводив кінці з кінцями, ця сума була непосильною, бо, наприклад, у цей час гарна вівця коштувала 2 крони [2, 33]. Така закостенілість «Просвіти» на першому етапі її діяльності пояснюється тим, що селянство було неграмотним, неписьменним і тому воно не могло долучитися до просвітньої праці і радше було радше об'єктом, а не суб'єктом діяльності «Просвіти».

Деякому зростанню рядів «Просвіти» сприяло зменшення суми членських внесків, що після 1870 р. стала диференційованою — заможніші сплачували більше, бідняки менше. Щоправда, ці зменшені членські внески також не завжди були посильними навіть для сільської інтелігенції, наприклад, вчителів, не кажучи вже про селянство. Та все ж кількість прихильників, а відтак і членів «Просвіти» хоча повільно, але все ж збільшувалася, організовувалися все нові й нові філії по різних містах і селах Галичини.

У цей час «Просвіта» практикує різні форми політичної роботи. Зокрема, окрім підготовки, друкування і розповсюдження літератури, особлива увага приділялася організації читалень, у яких би головною влаштувалися масові голосні читання. Цим самим планувалося загальнокультурне освіднення нації поєднувати з економічними перетвореннями на селі, намагаючись таким чином підвищити добробут селянина. Тому керівництво працювало над тим, аби в кожному більшому селі, не кажучи вже про міста краю, були читальні з бібліотеками, в яких була б українськомовна література як просвітнього, так й фахово-господарського призначення.

Окрім організації масових голосних читань книг практикувалося їх обговорення, проводилися заняття з неписьменними, на яких місцеві вчителі та священики вчили селян грамоти, основам арифметики тощо.

Спираючись на досвід Матиці «Просвіта» суттєво розширила межі редакційно-видавничої сфери, бо найголовнішим аспектом її діяльності стало видання книг літературною українською мовою, актуальною тематикою й доступних масовому читачеві за стилем викладу матеріалу. Так 1869 р. світ побачила перша книга-підручник, укладена О. Партицьким — «Читанка для сільських людей» під назвою «Зоря». Її 2000 наклад розійшовся протягом кількох тижнів. Вслід за нею вийшла книга С. Качали «Що нас губить, а що помочи може?», яка перевидавалася декілька разів, а її сумарний наклад перевищив 9000 прим. Відтак великими накладками, що перевищував кілька тисяч примірників, почали видаватися календарі-річніки, книги для дітей, художня література.

Відзначаючи заслуги «Просвіти» в національно-культурному освідненні українців Галичини, треба звернути увагу й на те, що вона сприяла інтеграції всіх українців. Так, коли виникла проблема із коштами для придбання у Львові власного офісу товариства, то для цього долучилися не лише галичани, а й їхні східноукраїнські брати: лише кияни, наприклад, зібрали у фонд купівлі будинку понад 1500 ринських [9, 102].

Зрештою, через знання, набуті в читальнях, галичани замість самоназви «русин» почали називати себе українцями. Однак фундаментом для новостворюваних товариств, базою для їх роботи була Галицько-Руська Матиця, яка виникла як реакція західноукраїнської інтелігенції на тогочасні економічні й політичні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будьмо народом // Зоря Галицька. — 1848. — 10 трав. — С. 1–2.
2. *Герасименко М.* Соціальне розшарування сільського населення Галичини (II пол. XIX — поч. XX ст.) / М. Герасименко // Український історичний журнал. — 1958. — № 4. — С. 31–37.
3. *Головацкий Я.* Исторический очерк основания Галицко-Русской Матиці и справозданье першого собору ученых русских и любителей народно-го просвіщенія / Головацкий Я. — Л., 1850. — 84 с.
4. *Животко А.* Історія української преси / Аркадій Животко. — К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 1999. — 368 с.
5. *Зелінська Н.* Наукове книговидання в Україні: історія та сучасність / Н. В. Зелінська. — Л. : Світ, 2001. — 268 с.
6. *Іваничук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А.* Нарис історії «Просвіти» / Іваничук Роман, Комаринець Теофіль, Мельник Ігор, Середяк Алла. — Л. — Краків–Париж : Просвіта, 1993. — 232 с.
7. *Качала С.* Ещо о русском народном обществе / С. Качала // Слово. — 1862. — № 27. — С. 17–22.
8. *Качала С.* Погляди на справи русько-народні в началі года 1868 / С. Качала из Шельпак // Слово. — 1862. — № 2. — С. 8–12.
9. *Кондратюк К.* Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. / Кондратюк К. К. — Тернопіль : Просвіта, 1995. — 204 с.
10. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (II пол. XIX — перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. — Л. : Світ, 1995. — 184 с.
11. *Косачевская Е.* Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. / Е. П. Косачевская — Л. : ЛГУ, 1956. — 156 с.
12. *Михайлин І.* Історія української журналістики XIX століття : [підруч.] / І. Михайлин. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 720 с.
13. *Погрібна О.* Порівняльний аналіз друкованих видань Східної і Західної України середини XIX ст. / Олена Погрібна // Діалог: Медіа-студії: зб. наук. праць. — О., 2012. — Вип. 14. — С. 286–302.
14. *Стеблій Ф.* Предтечі «Просвіти» / Феодосій Стеблій // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» — оберіг незалежності та соборності України. — Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. — 784 с.
15. *Стеблій Ф., Криль М.* Галицкая матица во Львовѣ / Феодосий Стеблій, Михаил Криль. — М. : Наука, 1966. — 244 с.
16. *Студинський К.* Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти / К. Студинський. — Л. : Український руський архів, 1920. — Т. 13–14. — 431 с.
17. *Сухий О.* Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX — початку XX ст. / Сухий О. — Л. : Львівський державний університет ім. І. Фран-

- ка ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — 201 с.
18. *Тимошик М.* Історія видавничої справи: [підруч.] / М. Тимошик. — [2-ге вид., випр.]. — К. : Наша культура і наука, 2007. — 496 с.
19. *Франко І.* Задушні дні у Львові 1848 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. — Т. 46, кн. 1. — С. 427–431.
20. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. — Т. 41. — С. 426.

Одержана 15.11.2013